

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Elite and popular religiosity among Dutch-Turkish muslims in the Netherlands

Gürlesin, O.F.

Citation

Gürlesin, O. F. (2018, November 28). *Elite and popular religiosity among Dutch-Turkish muslims in the Netherlands*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/67237>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/67237>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/67237> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Gürlesin, O.F.

Title: Elite and popular religiosity among Dutch-Turkish muslims in the Netherlands

Issue Date: 2018-11-28

Nederlandse Samenvatting

In de afgelopen drie decennia is de Islam steeds nadrukkelijker zichtbaar geworden in de Europese publieke ruimte. Ondanks de snelle groei van de Islam in Europa en in Nederland weten mensen in het Westen weinig over deze religie. De Islam in Europa is heel divers. De verschillen zijn gerelateerd aan nationale, culturele, religieuze aspecten van de Islam en de manier waarop het verwoord is. In deze studie zijn de onderlinge verschillen onderzocht van Turks-Nederlandse religiositeit in relatie tot sociale, economische en culturele aspecten. Met dit onderzoek hebben we gekeken naar de verschillende richtingen die de Islam in Europa op gaat. We zijn op zoek naar het midden tussen twee types van essentialistische argumentatie: de ene is het uitgangspunt dat Islam en Europese cultuur niet samen gaan, en de ander zoekt naar verbinding tussen Islam en Europese cultuur. Zoals vele onderzoekers die de islamitische samenleving tot onderwerp van onderzoek hebben vastgesteld ontwikkelt de Islam zich niet als één onveranderbaar geheel, of ze nu vijandig staat tegenover de Europese samenleving of zich wil aanpassen, zoals de term Euro-Islam suggereert. De Islam ontwikkelt zich op veel verschillende manieren, zoals een politieke Islam, een officiële Islam, een volks-Islam, een spirituele Islam en radicaal fundamentalistische Islam, waarin zowel radicale als gematigde vormen van Islam verenigd zijn.

Het doel van deze studie is een bijdrage te leveren aan de ‘body of knowledge’ over de karakteristieke eigenschappen van religiositeit van Nederlands-Turkse moslims in Nederland, in relatie tot hun sociaal-economische status. Deze studie is beschrijvend en explorerend. Wij proberen het geloof en de praktijken van moslims te onderzoeken en te begrijpen vanuit het perspectief van elite en volks-religiositeit, waarbij we de karakteristieke eigenschappen van beide vormen in ogenschouw nemen. De belangrijkste onderzoeksvragen zijn: (1) ‘Welke vormen en motivaties kenmerken elite en volks-religiositeit, wat zijn de patronen in de relatie tussen elite en volks-religiositeit, en hoe verhoudt zich dat tot de sociaal-economische status van Nederlands-Turkse moslims die in Nederland wonen?’ (2) ‘Wat zijn de sociaal-psychologische verschillen in houding en gedrag onder Nederlands-Turkse moslims die respectievelijk elite dan wel volks-religiositeit ervaren?’

Ethische tradities binnen de Islam, in het bijzonder alle Soefi georiënteerde tradities, onderscheiden in het algemeen de mensheid in drie categorieën. Dat zijn: het gewone volk of de mensheid in het algemeen (*awāmm*); een geselecteerde groep of de elite (*khawāṣṣ*); en de super-elite (*khawāṣṣ al-khawāṣṣ*). De begrippen ‘elite’ en ‘volks-’ zijn bijna vergelijkbaar met de begrippen die sociologen gebruiken om de structuur in de islamitische samenleving te beschrijven. In het academisch onderzoek naar de Islam in Turkije werden over het algemeen

de spirituele en intrinsieke dimensies van religiositeit genegeerd, of afzonderlijk onderzocht door sociologen, zonder rekening te houden met de onderlinge relaties van elite- en volksreligiositeit, terwijl de relatie met sociale en economische factoren grotendeels werd genegeerd door de onderzoekers op het gebied van religiestudies. Dit was ook het geval voor de Nederlands-Turkse moslims. Er was weinig informatie te vinden in de literatuur over socio-economische onderwerpen in relatie tot de religiositeit van Nederlands-Turkse moslims. Om deze leemte te vullen richten we ons in dit onderzoek op zowel de verschillen in religiositeit van moslims binnen de Islam als ook op de relatie ervan met hun socio-economische situatie in Nederland.

In hoofdstuk 2 staat de theoretische achtergrond van de belangrijkste concepten centraal in het licht van het sociaal-wetenschappelijk karakter van religie. De begrippen ‘grote’ en ‘kleine’ tradities, ‘hoge’ en ‘volks’-cultuur worden geïntroduceerd en verder ontwikkeld in breder verband. In de eerste plaats bespreken we hoe de categorie van ‘volks’- wordt benaderd door structuralisten en culturalisten. Deze concepten worden ook besproken in het licht van de Turkse sociologie. Meer in het bijzonder proberen we te kijken naar de verbanden tussen cultuur en religiositeit, gebaseerd op de werken van Ziya Gökalp en Fuad Köprülü. Het literatuuronderzoek laat zien dat ‘grote’ en ‘kleine’ tradities binnen Islam, die zijn afgeleid van het onderscheid tussen ‘grote’ en ‘kleine’ tradities in culturen, van groot belang zijn voor de betekenis van de religieuze structuur van de Turkse samenleving.

Deze studie werpt een licht op de begrippen elite- en volksreligiositeit, en de inhoud en de betekenis daarvan in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van religie. We lichten Webers status-stratificatie theorie toe en de ‘*rational choice*’ theorieën, met het doel elite- en volksreligiositeit te kunnen benaderen vanuit sociologisch perspectief. In dit onderzoek stellen we dan een andere definitie van ‘elite’ voor, gebaseerd op een synthetiserende benadering. We stellen dat: ‘volksreligie’ bestaat uit specifieke manieren van geloof en religieuze praktijken, zoals die uitgeoefend worden door in het algemeen mensen uit de lagere sociaal-economische bevolkingsgroepen in de samenleving. De definitie van elite-religiositeit is dan als volgt: ‘elite-religiositeit’ is samengesteld uit specifieke manieren van geloof en religieuze praktijken zoals die worden uitgeoefend door in het algemeen mensen uit de sociaal-economisch bevoorrechte groepen in de samenleving’. Deze definities volgend nemen wij aan dat bepaalde objectieve posities in de samenleving hand in hand gaan met bepaalde vormen van religiositeit.

We gebruiken in dit onderzoek een vijf-dimensionaal schema wat betreft de aard van de manier waarop mensen betrokken zijn op het religieuze, zoals ontwikkeld door Glock en Stark

(1962). Echter, het is belangrijk te benadrukken dat de schaal van Glock en Stark niet helemaal van toepassing is op de verschillende te onderscheiden religieuze aspecten van de Islamitische wereldbeschouwing. In ons onderzoek richten we ons op de te onderscheiden aspecten binnen (intra-) de vijf dimensies zoals die zijn voorgesteld binnen Allport's conceptuele schema's. Verder ontdekten we in ons onderzoek dat de analyse van Al-Ghazālī van individuele religiositeit opvallende overeenkomsten vertoont met de analyse van de psycholoog Allport, en dat biedt vruchtbare grond voor een variatie aan motivaties, cognitieve stijlen en inhouden van islamitische manieren van geloven en praktijken, en gaf ook een belangrijk voorbeeld waarmee de verschillen binnen de Islam van de onderscheiden dimensies beschreven kunnen worden.

In hoofdstuk 3 is ingezoomd op de context van elite- en volks-religiositeit in Islam. We vergelijken de twee-dimensionale schaal zoals ontwikkeld door Allport en Ross (1967) met de multi-dimensionale schalen van religiositeit zoals samengesteld door Stark en Glock (1968). Daarop voortbouwend ontwikkelen wij in dit onderzoek een nieuwe schaal voor elite- en volks-religiositeit. Het conceptuele onderzoek beschrijft twee polen binnen elk van de vijf componenten van het model van Glock en Stark, te weten 5 componenten van elite-religiositeit en 5 componenten van volks-religiositeit. Deze twee extremen weerspiegelen de classificatie in sub-dimensies, waarin opgenomen geloof (*īmān*), praktijk (*'amal*), kennis (*'ilm / ma'rifah*), ervaring (*ma'ūnat / ilhām*) and gevolgen (*natījah*). Op grond van deze sub-dimensies hebben we verscheidene motivaties, cognitieve kenmerken en inhouden gerangschikt, die volgens ons het onderscheid bepalen tussen elite- en volks-religiositeit.

Het vierde hoofdstuk bevat de methodologie van ons onderzoek. Het onderzoeksdesign van het huidige onderzoek volgt de *'mixed-methods'* benadering, waarin kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden samen komen in één onderzoekproject. In een periode van vier jaar (2010 - 2013) is het project gestart met een kwalitatief deel om de verschillende vormen en motivaties van elite- en volks-religiositeit te beschrijven, en het voorkomen ervan in het sociale domein van deze vormen van religiositeit, daarbij gefocust op Nederlands-Turkse moslims die in Nederland leven. We maakten gebruik van participerende observatie, als belangrijkste instrument in het kwalitatieve deel van ons onderzoek. Het research design omvatte ook een uitvoerig literatuur onderzoek, zodat de resultaten van zowel het kwalitatieve onderzoek als van het literatuur onderzoek als basis konden dienen voor het kwantitatieve deel van het onderzoek.

Een tweede belangrijk instrument, in het tweede deel van het onderzoek (het kwantitatieve deel), was een vragenlijst. Deze vragenlijst is de kern van ons onderzoeksdesign. We hebben

vier verschillende schalen gebruikt: (1) een schaal voor algemene religiositeit, (2) een schaal voor elite-religiositeit, (3) een schaal voor volks-religiositeit en (4) een maat met betrekking tot de gevolgen van religiositeit. De schaal voor algemene religiositeit (1) werd ontwikkeld om informatie te krijgen met betrekking tot de vijf dimensies gebaseerd op Glock en Stark (1962). Dit deel van het onderzoek richtte zich op het verkrijgen van informatie over ‘hoge’ en ‘lage’ religiositeit. De resultaten daarvan zijn gebruikt om respondenten te identificeren die een laag niveau van religiositeit ervaren; zij zijn vervolgens uitgesloten van het verdere onderzoek. De schalen voor elite-religiositeit (2) en voor volks religiositeit (3) zijn ontwikkeld om verschillen te kunnen signaleren zoals die voorkomen binnen de vijf dimensies van Glock. We verwachten dat de maat met betrekking tot de gevolgen van religiositeit (4) de relatie of zelfs de mogelijke invloed die er is van elite- of volks-religieus personen op het leven van alledag zichtbaar maakt.

In hoofdstuk 5 worden de data gepresenteerd, de data analyse en de resultaten daarvan, en de antwoorden op de sub-vragen en daaruit voortvloeiend de antwoorden op de hoofdvragen. De hypothesen, zoals deze ontwikkeld waren in hoofdstuk 2 en 3 worden in dit vijfde hoofdstuk getest. De eerste hoofdvraag luidde: ‘Welke vormen en motivaties kenmerken elite- en volks-religiositeit, wat zijn de patronen in de relatie tussen elite- en volks-religiositeit, en hoe verhoudt zich dat tot de sociaal-economische status van Nederlands-Turkse moslims die in Nederland wonen?’ Het literatuur onderzoek heeft laten zien dat ‘grote’ en ‘kleine’ tradities in Islam, die zijn afgeleid van de onderverdeling in ‘grote’ en ‘kleine’ tradities in culturen, van grote betekenis zijn voor het begrijpen van de religieuze structuur van de Turkse samenleving.

De tweede sub-vraag was als volgt geformuleerd: ‘Wat zijn de sociaal-psychologische verschillen in houding en gedrag onder Nederlands-Turkse moslims die respectievelijk elite- dan wel volks-religiositeit ervaren?’ De resultaten van de data-analyse geven aan dat de kenmerken van respectievelijk elite dan wel volks-religiositeit zijn: dynamisch versus stabiel, kritisch versus onkritisch, zonder of met materiële verwachtingen (van gelovig zijn/geloofspraktijken) onderscheid makend versus een globaal perspectief; (individuele) religieuze ervaring belangrijk versus onbelangrijk, tolerant versus intolerant, en bevooroordeeld versus onbevooroordeeld.

De derde sub-vraag was: ‘Wat zijn de kenmerken van elite- en volks-religiositeit van Nederlands-Turkse moslims die in Nederland wonen?’ Factor analyses en correlatie analyses die zijn uitgevoerd met de schaal voor elite-religiositeit en de schaal voor volks-religiositeit laten zien dat respondenten die elite-religiositeit ervaren tot twijfel en dynamisch geloven neigen in hun religiositeit. Wat betreft het rituele aspect neigen zij tot een nadruk op de

intrinsieke waarde van een ritueel (bijv. een focus op de kwaliteit van het ritueel). Wat betreft het intellectuele aspect onderschrijven zij het belang van twijfel wat betreft de geldigheid van actuele religieuze kennis, en staan zij een dynamische benadering van religieus leren voor. Wat betreft het ervarings-aspect van religiositeit beschouwen deze respondenten wonderen (speciale gaven van God in ruil voor hun religieuze inspanningen) als relatief onbelangrijk; voor deze groep respondenten is het belangrijk dit soort ervaringen voor zich te houden. Respondenten die volks-religiositeit ervaren neigen er toe de zekerheden van het geloof te benadrukken. Wat betreft rituelen is voor hen de extrinsieke waarde ervan belangrijk (bijv. een focus op hoe vaak ze de rituelen – moeten - doen) en voor hen zijn materiële beloningen voor religieuze inspanningen belangrijk. Wat betreft het intellectuele aspect benadrukt deze groep dat zij zeker zijn van hun huidige geloofs-kennis; voor hen staat intellectuele stabiliteit centraal. Wat betreft de ervarings-dimensie beschouwen deze respondenten in ons onderzoek religieuze ervaringen als gewenst, passend en behorend tot een noodzakelijk deel van hun geloof; zij gaan er prat op hun religieuze ervaringen met anderen te delen.

De vierde sub-vraag luidde: ‘Welke patronen kunnen we onderscheiden in de relatie tussen elite- en volks-religiositeit?’ Uit de resultaten van de analyse van onze data blijkt dat er een negatieve relatie bestaat tussen elite- en volks-religiositeit ($r = -.72$).

De vijfde sub-vraag luidde: ‘Hoe zijn elite- en volks-religiositeit herkenbaar in de onderzoeksgroep van Nederlands-Turkse moslims en wat is de relatie met hun sociaal-economische situatie? Van de 893 (76.7%) respondenten met een sterke religieuze betrokkenheid, bleken 203 (22.7%) consistent een manier van elite-religiositeit te ervaren, terwijl 545 (61%) consistent een manier van volks-religiositeit bleken te ervaren. Eerstegeneratie respondenten ervaren volks-religiositeit vaker dan tweede-generatie respondenten. Respondenten met een hogere opleiding ervaren vaker een hoger niveau van elite-religiositeit dan respondenten met een lager opleidingsniveau. Evenzo ervaren respondenten met een lager opleidingsniveau een hoger niveau van volks-religiositeit dan respondenten met een hogere opleiding.

Op basis van ons literatuur onderzoek verwachtten we een relatie tussen sociaal-psychologische houdingen en religiositeit. Dat was de reden voor onze tweede onderzoeksvraag: ‘Wat zijn de sociaal-psychologische verschillen in gedrag en houdingen onder Nederlands-Turkse moslims die elite- dan wel volks-religiositeit ervaren?’ De resultaten van de data-analyse laten zien dat respondenten die elite-religiositeit ervaren opener zijn en vriendelijker naar mensen met een andere geloofsovertuiging. Daarbij hebben mannen die elite-religiositeit

ervaren sterkere meningen over de gelijk(waardig)heid en de rechten van vrouwen in vergelijking met mannen die volks-religiositeit ervaren. Het bleek ook dat respondenten die elite-religiositeit ervaren minder vooroordelen hadden (wat betreft ras, etniciteit) en minder conservatieve in-groep houdingen aangaven, dan respondenten die volks-religiositeit ervaren.

Gebaseerd op de resultaten van ons onderzoek blijkt dat van de totale groep respondenten die hoge religiositeit ervaren, zes van de tien volks-religiositeit ervaren, terwijl slechts twee van de tien elite-religiositeit ervaren. Op basis van de literatuur en uit de resultaten van dit onderzoek komen een aantal demografische en sociaal-economische factoren naar voren die begrijpelijk maken waarom Nederlands-Turkse moslims over het algemeen volks-religiositeit ervaren. Enkele van de factoren zijn gender en leeftijd, opleidingsniveau, inkomen per huishouden, sociaal en cultureel kapitaal, de migratiegeschiedenis, structurele en contextuele factoren zoals de huidige economische crisis, overheidsbeleid, en de ervaring met discriminatie. In de discussie zullen we proberen meer aandacht te besteden aan de rol van de hierboven genoemde factoren, om ons begrip te verdiepen met betrekking tot de sociale, culturele en economische achtergrond van elite- en volks-religiositeit

De resultaten van dit onderzoek ondersteunen de gedachte dat de vijf dimensies van Glock gezien kunnen worden als heuristisch en exploratief instrument dat een hoeveelheid van verschijnselen omvat, die nader geoperationaliseerd, geconceptualiseerd en vervolgens gemeten kunnen worden, voordat andere analyse methoden ingezet worden. De resultaten van dit onderzoek erkennen ook het feit dat respondenten tegelijkertijd elite- en volks-religiositeit blijken te kunnen ervaren, en suggereert dat de dialogical self theory (DST) een interessant theoretisch kader biedt om deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid te verklaren en nader te onderzoeken. We hebben voornamelijk de data geanalyseerd van personen waarvan de scores een tegenstrijdigheid in religiositeit aangaven. Maar dat betekent niet dat de ‘andere’ religiositeit volledig afwezig was of afgewezen werd door deze respondenten. In tegendeel, in bepaalde omstandigheden kwamen deze respondenten tot een bepaalde religiositeit, maar dat zou kunnen veranderen onder veranderende omstandigheden. Als we bijvoorbeeld kijken naar die respondenten die tegelijkertijd elite- en volks-religiositeit aangaven, dan kunnen we stellen dat deze verschillende religieuze ‘stemmen’ tot op zekere hoogte met elkaar verenigd kunnen worden ook al maken zij zich kenbaar in heel verschillende en soms tegenstrijdige vormen en motivaties.

Evenals veel theoretici op het gebied van cultuur willen wij de aandacht vestigen op de ontologische onzekerheden die teweeg worden gebracht door de complexiteit, onzekerheden en

diversiteit in de postmoderne samenleving. Wij beschouwen het religieus fundamentalisme als een emotioneel en defensief copings-mechanisme om te kunnen omgaan met de onzekerheid die veroorzaakt wordt door pluraliteit en fragmentatie waardoor de postmoderne wereld gekenmerkt wordt. Op grond van de bevindingen in ons onderzoek zou volks-religiositeit een belangrijke en dominante bron kunnen worden van een defensieve positionering in Turkse religiositeit, tenminste op de korte termijn, zowel in Turkije als in Nederland, als gevolg van recente socio-politieke ontwikkelingen zoals die beschreven zijn in het discussie hoofdstuk van ons onderzoek.

Een van de doelen van onze studie was te onderzoeken welke relatie er is tussen socio-psychologische gedragingen aan de ene kant, en elite- en volks-religiositeit aan de andere kant. Recent onderzoek heeft bevestigd dat religie zowel de ontwikkeling van vooroordelen kan stimuleren, als ze teniet doen. Ons onderzoek bevestigt dat. Onze bevindingen doen veronderstellen dat de vraag waarom het gaat niet is of men gelooft of niet, maar eerder of de manier waarop men gelooft van iemand al dan niet een ethocentrische persoon maakt.

Een ander doel van ons onderzoek was om het spirituele aspect van religiositeit zichtbaar te maken, door een schaal te ontwikkelen voor elite-religiositeit. Zoals we met ons onderzoek hebben laten zien, lijkt de Islam gereduceerd te zijn tot volks-religiositeit, tot jurisprudentie, tot verplichting van rituelen en bovenal tot verboden die gekenmerkt worden door niet-bereflecteerde en onkritische vormen en motivaties. Europese moslim families ervaren de Islam als een omvattende set van waarden en normen, verboden en regels die de Islam doen verstaan als beschermend tegen de omgeving die moreel gezien veel te toelatend is en zelfs vijandig. Dat wordt door ons onderzoek bevestigd. Van onze groep respondenten met hoge religiositeit gaf slechts 24% aan elite-religiositeit te ervaren, terwijl 61% aangaf volks-religiositeit te ervaren. Als we de overige respondenten meerekenen – degenen die lage religiositeit aangaven te ervaren – dan zakt het percentage zelfs naar 19% voor elite-religiositeit. Met andere woorden, slechts twee van de tien respondenten heeft aangegeven tot op zekere hoogte elite-religiositeit te ervaren. Op de korte termijn voorzien wij geen groei op het gebied van de spirituele dimensie van religie, wat nauw gerelateerd is aan de onzekerheid die blijvend zal worden ervaren in de nabije toekomst.